

Over aantekeningenboekjes, waarneming-sites en de fenologie van de Fitis

Lenen vogelwaarnemingen op internet zich voor onderzoek?

Regelmatig komt het voor wanneer ik de boeken van Rob Bijlsma lees, dat ik eerst mijn wenkbrauwen frons en vervolgens (meestal peinzend) mijn hand op mijn open gevallen mond leg. Gedachten als: ‘dat heb ik nog niet eerder gehoord’, ‘zo had ik het nog niet bekeken’ en ‘hoe weet die man dat allemaal?’ komen in mij op. Het antwoord op de vraag hoe hij dat weet is regelmatig door Bijlsma zelf gegeven: hij heeft het met eigen ogen gezien EN hij heeft het opgeschreven. Ook ik zie af en toe wel eens wat. Maar wat ik zie leg ik niet structureel vast op papier. Dus als iemand mij enkele dagen later vraagt naar wat ik heb gezien dan moet ik vaak het antwoord, of tenminste de details, schuldig blijven. Er was wel een tijd dat ik trouw een aantekeningenboekje bijhield. Van iedere baltsende Kempphaan bij Het Plasje (Spaarnwouderplas), blatende Watersnip boven de Heksloot en Kuifleeuwerik of Bonte Kraai bij de Zuidpier maakte ik toen netjes een aantekening in dat boekje. Maar die tijd ligt al weer ver achter mij. Tanende interesse voor de vogels heeft er voor gezorgd dat ik als student steeds minder op pad ging en mijn aantekeningenboekje steeds minder vaak meenam. Waar de aantekeningenboekjes die ik als scholier heb gevuld zijn gebleven, ik weet het niet. Waarschijnlijk heb ik er bij één van de vele verhuizingen afstand van gedaan. Tegenwoordig ga ik weer vaker op pad, maar een aantekeningenboekje heb ik nooit meer aangeschaft. Alleen het meest bijzondere, dus soorten die nieuw voor mij zijn, of waarvan ik er jaarlijks hooguit enkele zie, voer ik in op Waarneming.nl

■ Marcel Slaterus

De observatie

Om terug te komen op Bijlsma; in zijn nieuwste boek las ik iets opmerkelijks. De Fitis, die hij in Drenthe bestudeert, lieten het afgelopen decennium geen vervroeging in aankomstdatum zien. Dit in tegenstelling tot de meeste langeafstandstrekkingen die, mogelijk als gevolg van klimaatverandering, wel eerder in hun broedgebied arriveren. Ik heb er een nacht van wakker gelegen. Op dit soort momenten heb ik spijt dat ik niet kan nazoeken in een aantekeningenboekje of mijn waarnemingen in het veld op hetzelfde wijzen. Maar ge-

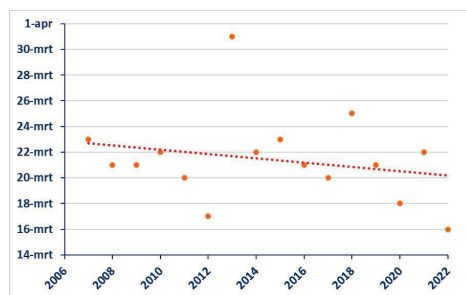
lukkig zijn er verschillende websites waarop je vogelwaarnemingen en andere vogel gerelateerde gegevens kunt opzoeken. LiveAtlas (Sovon) is er zo één. Iedereen met een Sovon-account en de app op zijn telefoon kan live tijdens een wandeling waarnemingen van vogels inclusief broedcodes invoeren. Maar LiveAtlas is pas sinds 2019 actief, en dat is voor het beantwoorden van vragen met betrekking tot veranderingen in fenologie nog veel te kort. Waarneming.nl heeft statistieken die met betrekking tot de Fitis terug gaan tot 2007. Lang genoeg dus om een moge-

lijke verandering in aankomstdatum van Fitissen boven tafel te krijgen, zou je zeggen.

Waarneming.nl

Even zoeken op Waarneming.nl levert 376.517 fitiswaarnemingen op, maar ook gelijk een hoop problemen. Er zijn waarnemingen bij van wel heel erg vroege Fitissen (zelfs in hartje winter). De meeste waarnemingen worden niet ondersteund door bewijs in de vorm van foto's of geluidsopnamen, zeker de oudere niet. En verreweg de meeste waarnemers ken ik niet, dus ik kan niet inschatten hoe groot de kans is dat zij zich misschien vergist hebben en een (overwinterende) Tjiftjaf (of nog iets anders) zagen. Als ik alleen de goedgekeurde waarnemingen selecteer en jaarlijks de gemiddelde datum van de eerste drie zingende Fitissen bereken, dan kan ik daarmee de volgende grafiek maken (zie grafiek 1). De trendlijn laat zien dat sinds 2004 een vervroeging van ongeveer drie dagen is opgetreden in de waarneming van de eerste zingende Fitis. Een klein verschil en ik heb de significantie niet onderzocht. Maar zou de fenologie van Drentse Fitissen dan toch afwijken van het landelijke beeld?

Geeft grafiek 1 een goed beeld van de werkelijkheid? Ik heb alleen de waarne-

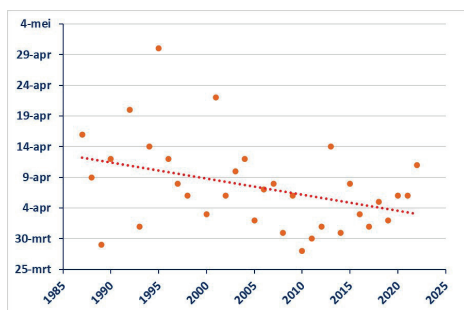

GRAFIEK 1: Datum van eerste waarneming zingende Fitissen (gemiddelde van eerste drie). Bron: Waarneming.nl

mingen gebruikt die door de moderator zijn goedgekeurd. Op grond waarvan deze waarnemingen zijn goedgekeurd (en andere zijn afgekeurd) kan ik niet nagaan want beeld- en geluidmateriaal ontbreekt dus meestal. Daarnaast is het nog maar de vraag of deze gegevens wel ieder jaar op dezelfde manier zijn verzameld. Als het aantal waarnemers en het aantal uur dat zij in het voorjaar in het veld verbleven per jaar verschilt, dan wordt het lastig de jaren onderling te vergelijken. Gelukkig zijn daarover ook gegevens te vinden op Waarneming.nl. Dat wil zeggen; het aantal waarnemingen dat jaarlijks werd ingevoerd is terug te vinden. In 2007 werden 4.809 waarnemingen van Fitissen ingevoerd door 836 waarnemers. In de jaren daarna liep dat aantal gestaag op tot 37.193 waarnemingen door 5.040 waarnemers in 2021. Bijna acht keer zoveel waarnemingen dus door zes keer zoveel mensen! Me dunkt dat dat van invloed kan zijn op de kans dat vroege Fitissen worden waargenomen en doorgegeven.

Griel

Op het Vogelringstation Van Lennep, waar ik als vrijwilliger werk, hebben we ook een langlopende dataset met 6.473 Fitissen erin. De gegevens worden bewaard in een programma dat Griel heet en onderzoekers kunnen die gegevens opvragen bij het Vogelringstation. Aangezien ringers een intensieve opleiding hebben genoten, linialen tot hun beschikking hebben om vleugelmatten op te nemen en van dichtbij versmallingen in handpennen kunnen bekijken, heb ik al meer vertrouwen in de juiste determinatie dan dat ik soms bij Waarneming.nl heb. Als ik vanaf 1986 voor ieder jaar elke eerste ringvangst op ons ringstation in een grafiek uitzet, dan geeft de trendlijn over die periode een vervroeging in aankomstdatum (of van de eerste ringvangst, beter gezegd) van

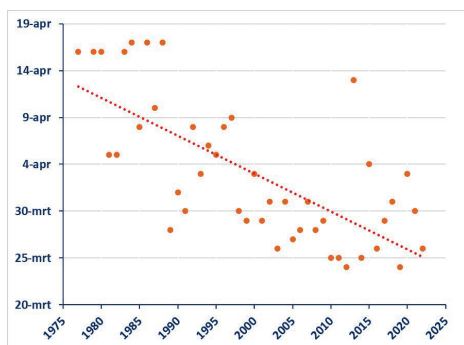

GRAFIEK 2: Datum van jaarlijkse eerste ringvangst van Fitis bij VRS Van Lennep.

Bron: Griel

ongeveer 10 dagen (zie grafiek 2). Opnieuw een aanwijzing dat Fitissen hun aankomstdatum wel vervroegd hebben en dat er met de populatie Fitissen van Bijlsma iets vreemds aan de hand is?

Nu is grafiek 2 slechts gebaseerd op Fitissen die bij het ringstation in de Kennemerduinen zijn geringd. Mogelijk (hoewel onwaarschijnlijk) is dit juist een afwijkende groep. Dus is het zaak uit te zoeken hoe het landelijk zit. Op Trektellen.org zijn de gegevens van alle ringstations in Nederland vanaf 1976 te vinden. Het gaat in totaal om 97.140 ingevoerde Fitissen.

GRAFIEK 3: Datum van jaarlijkse eerste ringvangst van Fitis landelijk gezien.

Bron: Trektellen.org

Trektellen.org

Als ik op dezelfde wijze een grafiek maak met de landelijke gegevens dan geeft de trendlijn sinds 1976 een vervroeging van ongeveer 3 weken (zie grafiek 3). Dat is een behoorlijk groot verschil met de 10 dagen die ik voor Van Lennep vond, maar in acht moet worden genomen dat de tijdreeks van Van Lennep 10 jaar later begint en dus ook 10 jaar korter is. In ieder geval lijkt ook uit deze grafiek naar voren te komen dat Fitissen hun aankomst in de afgelopen 4 decennia flink vervroegd hebben.

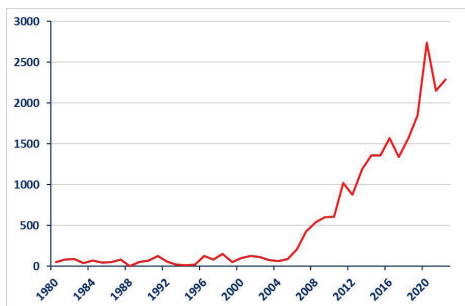
Betekent meer gegevens hebben ook automatisch dat een beter beeld wordt verkregen? Natuurlijk niet. Ook hier is van groot belang dat de gegevens ieder jaar op dezelfde wijze verzameld worden. Het inzetten van geluid om vogels te lokken is op de meeste ringbanen ergens in de jaren tachtig begonnen. Het is aannemelijk dat daardoor ook de vroege Fitissen werden gelokt en dat er vanaf toen dus ook meer kans was dat er eentje in het net belandde. Niets geen vervroeging van de aankomst van Fitissen dus, het kan ook te verklaren zijn door het inzetten van geluid op steeds meer ringstations. Daarnaast is het aantal uren dat in het voorjaar werd geringd ook niet gelijk gebleven. Die gegevens zijn te vinden op Trektellen.org. Grafiek 4 maakte ik door het totaal aantal uren dat is geringd in de periode 15 maart tot en met 15 april (de aankomstperiode van de Fitis) te berekenen. Het aantal ringuren is vanaf 2006 sterk toegenomen (tot wel twintig keer zoveel als aan het begin van de reeks). Voor 2006 werd er slechts sporadisch op sommige ringstations geringd in het voorjaar. Niet vreemd dat je de eerste Fitissen van het jaar dan pas laat vangt. Die Fitissen vliegen al een tijdje in Nederland rond, maar omdat er geen ringer op de baan was heeft niemand dat

vastgelegd. Dit idee wordt ondersteund doordat bij het nauwkeuriger bestuderen van de gegevens blijkt dat voor 2006 op de eerste dag dat een Fitis werd gevangen er vaak meerdere exemplaren op diezelfde dag werden gevangen. Na 2006 blijft het vaker bij die ene eerste Fitis op die eerste dag. Door de ringinspanning in het verhaal mee te nemen komt de conclusie dat bij Fitisen een vervroeging van de aankomst heeft plaatsgevonden op losse schroeven te staan. Verschillen in ringinspanning in combinatie met het steeds meer gebruik maken van lokgeluid kunnen mogelijk verklaren waardoor het lijkt alsof Fitisen eerder in Nederland arriveren terwijl dit in werkelijkheid helemaal niet het geval hoeft te zijn. Misschien gedragen de Fitisen van Bijlsma zich helemaal niet zo dwars als in eerste instantie leek.

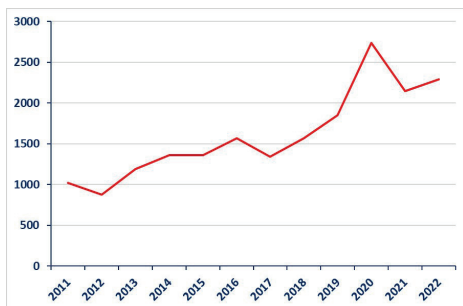
Maar wacht even. Bijlsma heeft het over het afgelopen decennium terwijl ik me nu met een veel langere tijdschaal bezig gehouden. Misschien dat als ik me beperk tot deze kortere periode dat het beeld dan heel anders wordt. En waarschijnlijk ook veel betrouwbaarder. In het laatste decennium is landelijk gezien nog steeds sprake van een groei in het aantal uren dat werd ge-

ringd tussen 15 maart en 15 april, maar het gaat dan om een ruime verdubbeling en niet het twintigvoudige daarvan. Dat maakt de gegevens al beter vergelijkbaar. Bovendien is het minimum aantal uren dat in deze periode is geringd meer dan 800 uur, en dat is best aanzienlijk (zie grafiek 5). Ook zag ik dat in deze periode van ruim 4 weken in ieder jaar in elk van deze weken een vrij evenredig aantal uren is geringd (vergeleken tenminste met eerdere jaren waarin regelmatig in hele weken tijdens deze periode helemaal niet werd geringd). Bovendien zal er in het afgelopen decennium, naar ik aanneem, niet veel verschil meer zijn opgetreden in het gebruik van lokgeluid. In 2011 zijn alle ringstations inmiddels wel daarop overgestapt. Hoewel ik helaas niet kan nagaan of zij in de betreffende periode ook Fitis hebben gedraaid (wat wel aanneemelijk is) en hoe vaak en hoe lang dan.

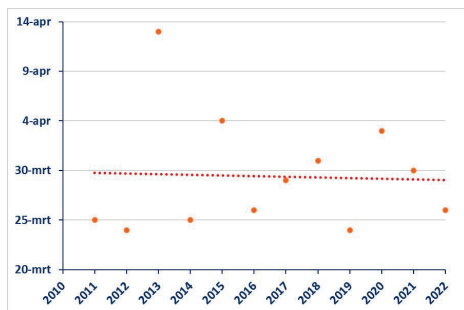
Als ik de eerste drie ringvangsten van het laatste decennium uitzet in een grafiek dan blijkt dat er helemaal geen duidelijke vervroeging in aankomst is waar te nemen (zie grafiek 6). Het gaat om hooguit 1 dag, volgens de trendlijn. En of dat verschil statistisch significant is, dat is ook nog maar de vraag. Het be-

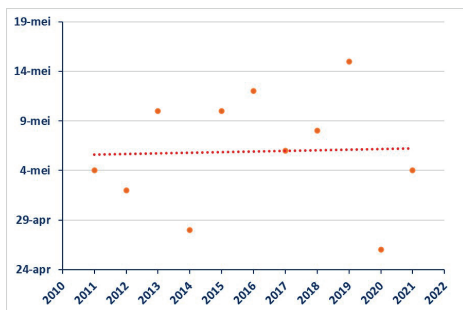
GRAFIEK 4: Het landelijk aantal ringuren in de laatste 32 jaar (periode 15 maart t/m 15 april). Bron: Trektellen.org

GRAFIEK 5: Het landelijke aantal ringuren in de laatste 10 jaar (periode 15 maart t/m 15 april). Bron: Trektellen.org

GRAFIEK 6: Datum eerste ringvangst van de Fitis in de laatste 10 jaar. Bron: Trektellen.org

GRAFIEK 7: Datum start van het broeden in de laatste 10 jaar, op basis van CES Broedvlek 4. Bron: Griel

gint er langzaam op te lijken dat Bijlsma's Drentse Fitissen helemaal niet zo afwijkend.

Constant Effort Sites

Er is nog een datareeks die gebruikt kan worden om antwoord te vinden op de vraag of Fitissen hun broedseizoen hebben vervroegd (als dat zo zou zijn dan maakt dat het eerder arriveren in het broedgebied aannemelijk). De gegevens zijn verzameld op 40 Nederlandse ringstations tijdens CES (Constant Effort Sites). Dit is een methode die als doel heeft om op een gestandaardiseerde wijze informatie te verzamelen over demografische processen zoals overleving, reproductie en dispersie, die kan bijdragen tot het verklaren van veranderingen in vogelpopulaties. Gestandaardiseerd, dat klinkt goed! Laten we eens bekijken wat hun gegevens zeggen over de ontwikkeling van de broedvlek. Ik heb gekozen om de gegevens van broedvlek-code 4 te analyseren. Broedvlek 4 geeft aan dat de borst vrij van veren en goed doorbloed is, wat er op duidt dat de vogel net is begonnen met broeden. Volgens de CES gegevens lijkt er geen sprake te zijn van een vroegere ontwikkeling van de broedvlek (zie grafiek 7). Dit wijst erop dat Fitissen in het afgelopen decennium hun broedseizoen

niet hebben vervroegd. Bijlsma krijgt alweer gelijk.

Conclusie

Zijn we al met al wat wijzer geworden nu? Als ik het een en ander zo eens teruglees, dan kom ik tot de conclusie dat wat Bijlsma heeft waargenomen bij zijn Drentse Fitissen ook opgaat voor Nederlandse Fitissen in het algemeen; er is geen sprake van een eerdere aankomst, of vervroeging van het broedseizoen. Wellicht zal iemand met kennis van statistiek bezwaar maken tegen deze conclusie en dan heeft hij een punt. De zwakte aan dit onderzoekje is dat de conclusie nergens statistisch wordt onderbouwd. Hoewel ik er ooit wel in ben onderwezen, is het niet iets dat ik regelmatig heb gebruikt. Ik heb voor dit stuk niet de moeite gedaan mij opnieuw in de statistiek te verdiepen. Het doel van dit stuk is ook meer te laten zien dat veel gegevens over vogelwaarnemingen en -onderzoek op internet gevonden kunnen worden en dat geïnteresseerden daar gebruik van kunnen maken om zelf opgelegde vragen mee te beantwoorden. Een doel is ook om er op te wijzen dat het lang zo eenvoudig nog niet is om valide conclusies te trekken en dat voorzichtigheid op dit punt geboden is.

Fitis Kennemerduinen, 2 mei 2013. Foto: Lars Buckx

Elk onderzoek roept natuurlijk nieuwe vragen op. Zoals in dit geval de voor de hand liggende vraag: 'Waardoor is het broedseizoen van Fitisen niet vervroegd, terwijl dat bij de meeste andere langeafstandstrekkingen wel is gebeurd?'. En hoe zit het eigenlijk met het vertrek van Fitisen uit Nederland in het najaar? Met gegevens van Trektellen.org tover ik in vijf minuten een grafiekje tevoorschijn dat laat zien dat Fitisen het afgelopen decennium hun vertrek uit Nederland met gemiddeld zeventien dagen hebben verlaat. Maar als het goed is, dan heeft u nu een paar handvatten waarmee u zelf kunt nagaan of dit waarschijnlijk klopt of niet.

Met dank aan iedereen die wel eens gegevens deelt op Waarneming.nl, of Trektellen.org en aan Natasja van Nijen van het Vogeltrekstation voor het leveren van de CES gegevens uit Griel.